

שורשיה האנטי-דמוקרטיים של המחשבה הניאו-ליברלית

אדם טוֹז

כבר מראשיתה היתה התנועה הניאו-ליברלית עוינת כלפי הדמוקרטיה, ואף קידמה בברכה את הפשיזם משום שראתה בו מענה לעליית הסוציאליזם. ההיסטוריון קווין סלובודיאן מראה בספרו החדש כי אבות הניאו-ליברליזם ביקשו למעשה ליצור סדר בינלאומי חדש המבוסס על מוסדות אוטונומיים כדי לבצר את הכלכלה נגד התערבותן של מדינות הלאום הדמוקרטיות. בכך הם זרעו את הזרעים הרעיוניים להיווצרותם של המוסדות הכלכליים הגלובליים

ינואר 2019

שנות השבעים של המאה הקודמת סייעו מקדמי הניאו-ליברליזם להתיר את הרסן מעל התפשטות הגלובליזציה שסחפה את העולם. אבל כפי שמראה ספרו של ההיסטוריון קווין סלובודיאן, *Globalists: The End of Empire and the Birth of Neoliberalism* (גלובליסטים: קץ האימפריה ולידת הניאו-ליברליזם), שורשי תמיכתם בסחר חופשי ובליברליזציה של תנועות הון נעוצים בייסודה של התפיסה הניאו-ליברלית בתום מלחמת העולם הראשונה.

התנועה הניאו-ליברלית נולדה על חורבות האימפריה האוסטרו-הונגרית. קריסתה של "הממלכה הדואלית" ב-1918 הייתה מפלתה של ישות פוליטית רב-לאומית מורכבת שנקרעה בידי תנועות לאומיות ששאפו להגדרה עצמית. אבל בעיני האב המייסד המוקדם של המחשבה הניאו-ליברלית, הכלכלן האוסטרי לודוויג פון מיזס (von Mises), ובעיני שותפיו לאידאולוגיה, לקריסת האימפריה היו השלכות שהרחיקו מעבר לכך: היא ערערה את סדרי הקניין הפרטי. מלחמת העולם הראשונה והשפל הגדול ילדו את מדינות הלאום הדמוקרטיות, ואלה לא הסתפקו עוד בהגנה על הקניין הפרטי אלא תבעו שליטה בכלכלה הלאומית כולה, שנתפסה כמשאב שהמדינה צריכה לפקח עליו. הקניין הפרטי, שפעם הובטח מעמדו בידי ריבון אימפריאלי מרוחק אך נטול פניות, הופקר עתה לחסדי הדמוקרטיה הלאומית והתנועות הסוציאליסטיות שהתפתחו בקרבה.

לנוכח זעזועי הטרנספורמציה הזאת, הניאו-ליברלים לא שאפו למוטט את המדינה אלא דווקא ליצור סדר בינלאומי שיהיה חזק דיו להחליף את האימפריה – חזק דיו לבלום את הכוחות המסוכנים של הדמוקרטיה ולעטוף ולבצר את הכלכלה הפרטית בזירת פעולה אוטונומית משלה. כך נזרעו הזרעים האינטלקטואליים של המוסדות הניאו-ליברליים הבינלאומיים והגלובליים המעצבים כיום את הכלכלה הפוליטית העולמית.

פון מיזס אירח את המפגשים הראשונים של חברי החוג הניאו-ליברלי בלשכת המסחר של וינה, ומשם קראו הוא ועמיתיו לדחוק את רגליו של הסוציאליזם האוסטרי, שנעשה כוח פוליטי מוביל במדינה לאחר קריסת האימפריה. הם קידמו בברכה את מוסוליני ואת תנועת החולצות השחורות שהקים, בשל חששם ממהפכה סוציאליסטית, אף שלא חשבו שהפשיזם מציע פתרון פוליטי לטווח ארוך. כדברי פון מיזס ב-1927, הפשיזם "הציל, בינתיים, את הציוויליזציה האירופית". אפילו בשלהי שנות השלושים הכריז בלי בושה וילהלם רֶפֶקֶה (Röpke), ניאו-ליברל בולט, כי רצונו במדינה חזקה עושה אותו "פשיסט" גדול יותר מכפי שחושבים רבים מקוראיו.

סלובודיאן מדגיש בספרו את השמרנות העמוקה שאפיינה את הדור הראשון של הניאו-ליברלים ואת העוינות הנוקבת שלהם כלפי הדמוקרטיה. אבל יותר מכך, הוא חושף את מחויבותם הרבה לאימפריה ככוח מרסן המופעל על מדינת הלאום. במקרה של וילהלם רפקה, המחויבות הזאת תובלה בגזענות מושרשת נגד שחורים. כך, למשל, לכל אורך שנות השישים פעל רפקה מטעמן של דרום אפריקה ורודזיה כדי להגן על מה שהיו בעיניו מעוזים אחרונים של ציוויליזציה לבנה בעולם המתפתח.

מעבר לגזענות המפורשת של רפקה, היררכיה גזעית הייתה מיסודות הסדר הגלובלי שהתפיסה הניאו-ליברלית ראתה לנגד עיניה, אמנם לא כמטרה בפני עצמה אלא ככלי להגנה על זכויות הקניין הפרטי של האליטות. אפילו בשנות השמונים היו עדיין בין חברי אגודת מונט פֶּלֶרִין (Mont Pèlerin) – הארגון ששימש בית אינטלקטואלי להוגים הניאו-ליברליים המובילים מאז שלהי שנות הארבעים – מי שטענו שהדרך הטובה ביותר להגן על המיעוט הלבן בדרום אפריקה היא לשקלל את קולות הבוחרים לפי חלקם בהכנסות המדינה ממיסים.

*

התנועה המייסדת של המחשבה הניאו-ליברלית לא נשארה זמן רב בווינה; האישים הבולטים בה נמשכו לז'נבה. שווייץ השלווה, משכנו של חבר הלאומים, הייתה בשנות השלושים אבן שואבת למומחים לכלכלה מכל רחבי העולם. זו אפוא זירת ההתרחשות המרכזית של חלק גדול ממה שמתאר סלובודיאן ביתרת ספרו, והיא שהעניקה את שמה לקבוצה המייסדת של הניאו-ליברליזם הגלובליסטי, קבוצה שהוא מכנה "אסכולת ז'נבה".

סלובודיאן מראה כי הניאו-ליברליזם של אסכולת ז'נבה התעצב בסימן משבר אינטלקטואלי משותף. בעקבות השפל הגדול החלו חברי האסכולה לא רק לפקפק בכוחו המנבא של המחקר הכלכלי על מחזורי העסקים – התנודות שבין תקופות של צמיחה כלכלית וקיפאון – אלא לראות בעצם הפעולה של כימות "הכלכלה" איום על סדרי הקניין הפרטי. עצם ההתבוננות בכלכלה כבאובייקט, אם לצורכי מחקר מדעי אם למטרות של התערבות מדינתית בכלכלה, פתחה את הדלת בפני מדיניות כלכלית

דמוקרטיה שתחלק מחדש את ההון והעושר. אם כן, לפי תפיסתם של חברי האסכולה, השלב הבא בהגנה על הקניין הפרטי, אחרי ריסוקם של ארגוני העובדים, היה ההכרזה כי הכלכלה בלתי ניתנת לידיעה. הניאו-ליברלים האוסטרים חדלו לעסוק בכלכלה והפכו עצמם לתאורטיקנים של משפט וחברה.

למעשה, כותב סלובודיאן, משנות השלושים ואילך היו רעיונות נאו-ליברליים רבים אוטופיים במכוון. הם לא התיימרו לשנות מדיניות, או לפחות לא לשנותה מיד. הם עוררו במכוון פולמוסים שנועדו לנער ולהרחיב את השיח. הדבר העמיד אותם במחלוקת חריפה עם הגישה הטכנוקרטית של אמצע המאה, שהתאפיינה בתוכניות מדעיות למחקר מקרו-כלכלי ולקביעת מדיניות, ברוח ספרו הנודע של ג'ון מיינרד קיינס (Keynes) **התאוריה הכללית של תעסוקה, ריבית וכסף**. הביטוי המפורסם ביותר להתנכרות לגישה זו היה ספרו של פרידריך האייק (Hayek) **הדרך לשעבוד** (1944). האייק ביטא שם ספקנות עמוקה כלפי כל דבר שקשור למדיניות כלכלית שגריתית, השואפת תמיד ל"צמיחה".

אלא שמה שמאפיין את הניאו-ליברליזם העכשווי, "הקיים למעשה", הוא בדיוק אותו דגש בלתי מתפשר על צמיחה כלכלית ותחרותיות ותפיסתן כחזות הכול. אם כן, חלק גדול מן ההצלחה הפוליטית של הניאו-ליברליזם בימינו תלוי בנכונות של חסידיהם לזנוח רעיונות מפתח של הוגיו הטהרנים.

משמעות הדבר בכל הנוגע להאייק אירונית ביותר. אחרי 1989 היללו אותו כסנדק התחייה הקפיטליסטית הגלובלית; בשנות התשעים קשה היה להכחיש שהניאו-ליברליזם הפך לגישה הדומיננטית בקביעת המדיניות באיחוד האירופי, ב-OECD, ב-GATT (הסכם בינלאומי להסדרת הסחר ולהורדת חסמי סחר בינלאומיים) ובארגון הסחר העולמי, WTO. כאנטי-קומוניסט אדוק האייק ודאי שאב סיפוק מנפילת המשטר הסובייטי. אלא שבעיניו המלחמה הקרה הייתה בסך הכול "תחרות טיפשית" בין שני צדדים שבחנו את הצלחת כלכלתם במונחים כמותיים גסים, וביסודו של דבר הבטיחו לאזרחיהם אותן הבטחות בדיוק. קפיטליזם משולח רסן מן הסוג הפרידמני-רייגני היה, לדידו של האייק, "מסוכן לא פחות" מכל מה שקיינס הציע אי פעם.

הדגש הניאו-ליברלי הגורף בימינו על קדימות "הכלכלה" וציווייה מוליך רבים בשמאל לאמץ עמדה שמשקפת את זו של האייק, כזאת שמותחת ביקורת על האופן שבו "הכלכלה" קנתה לה סמכות אלוהית כמעט.

אבל לאן מוליכה הביקורת הזאת? אצל האייק התשובה ברורה: הוא ניסה להשתיק כך מחלוקות הנוגעות למדיניות כלכלית. כדי להוציא אל מחוץ לגדר שאלות חקרניות על האופן שבו דברים עבדו בפועל, ביקשו הניאו-ליברלים להתמקד בשאלות רחבות על המבנה הכלכלי במקום בפרטי התהליכים הכלכליים. ברגע שהתחלת לשאול שאלות סטטיסטיות ולהרכיב גיליונות נתונים, עשית צעד מסוכן ראשון אל עבר פוליטיזציה של "הכלכלה".

גם אם הביקורת השמאלית על הניאו-ליברליזם קוראת תיגר על הדה-פוליטיזציה הזאת, השמאל אימץ את טענתו של האייק שהדיונים במדיניות כלכלית צריכים להגביל את עצמם לרמה מופשטת וכללית ביותר בכך שנמנע מלחקור את מנגנוני הפעולה של המערכת הכלכלית. למעשה, העיסוק האינטלקטואלי של השמאל בביקורת הניאו-ליברליזם הוא עצמו סימפטום של תופעה זו: אנחנו

מתמקדים בביאור ההיגיון וההיסטוריה האינטלקטואלית של אידאולוגיות וצורות שלטון
ניאו-ליברליות במקום לחקור תהליכים של צבירה, ייצור וחלוקה של הון ועושר. בעשותנו כך אנו
משחקים לפי חוקי המשחק הניאו-ליברליים.

כל עוד דחף ההתנגדות לניאו-ליברליזם אינו מתעלה מעבר למחוות מופשטות הקוראות ל"השתלטות
מחודשת על הכלכלה", הוא משקף את אותם הדברים שהוא מתנגד אליהם. עדיין איננו מתמודדים עם
המנגנונים האמיתיים של הכוח והייצור. כדי להתקדם אל מעבר להאייק נצטרך להחיות לא רק את
רעיון הריבונות הכלכלית – בקנה מידה לאומי או על-לאומי – אלא גם את אויביו האמיתיים של
האייק: הדחף לדעת, הרצון להתערב והחופש לבחור, לא באופן פרטי אלא כגוף פוליטי.

היסטוריה אנטי-האייקית של הניאו-ליברליזם תסרב לקחת חלק בשיח המוגבה-במכוון שלו, ובמקום
זאת תטפל במה שהשיח הדליל הזה על סדרים ומבנים שואף דווקא להסוות. היא תעסוק במנועים
הגדולים והקטנים שבאמצעותם מתגבשת ומשתנה המציאות החברתית והכלכלית ותבחן את כלי
הכוח והידע שלה, יהיו אלה מדדים של יוקר מחיה, מכסות פחמן, תקנים של פליטת מזהמים או
הערכות בתי ספר. כאן אנחנו פוגשים את הניאו-ליברליזם האמיתי, הקיים למעשה, וכאן אולי אפשר
לקוות להציב לו התנגדות.

אדם טוז הוא פרופסור להיסטוריה וראש המכון האירופי באוניברסיטת קולומביה. ספרו: *Crashed*
How a Decade of Financial Crises Changed the World ראה אור ב-2018. מסה זו היא גרסה
מקוצרת של מסה שפורסמה בכתב העת *Dissent*.
תרגום: יניב פרקש.
